Мубарак Атик Султан Алафрит Алкувейтидің
«6D020900 – Шығыстану» мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған
«Каспий теңізінің мәртебесі бойынша аймақтық және екіжақты келіссөздердегі Иранның геосаяси стратегиясының трансформациясы» тақырыбындағы диссертациялық жұмысына

ТҮЙІНДЕМЕ

Кеңес Одағының ыдырауы Каспий теңізінің төңірегіндегі аумақты реттейтін құқықтық жүйені айтарлықтай өзгертті. Кеңес Одағы әлі өмір сүрген кезде ол бүкіл Каспий теңізінің егемендігін алға тартты және оның аймаққа қатысты құқықтық негіздеріне кеңестік дәуір ережелері қатты әсер етті. Алайда Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін жаңа тәуелсіздік алған Әзірбайжан, Қазақстан, Түркіменстан, Ресей мен Иран мемлекеттері арасында Каспий теңізінің юрисдикциясына қатысты даулар мен келіспеушіліктер туындады.

Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі мен ресурстарына Кеңес Одағының ыдырауы қатты әсер етті. Әзербайжан, Қазақстан, Түркіменстан және Өзбекстан тәуелсіз мемлекеттерге айналды, бұл теңіз және оның ресурстары үшін бәсекелестікке әкелді. Каспий теңізінің жағалауындағы мемлекеттер арасында оның ресурстарын игерудің келісілген құқықтық базасының жоқтығынан қақтығыстар мен шиеленіс туындады. Каспий теңізінің халықаралық энергетикалық нарықтардағы маңыздылығының артуы жағдайды одан әрі қиындата түсті.

Каспий теңізімен шектесетін бес ел ондаған жылдар бойы теңіздің құқықтық мәртебесін анықтауға кімнің заңды құзіретіне қатысты дауласып келеді. Осы жылдар ішінде осы мәселеге бірнеше шарттар мен декларациялар арналды, ал 2018 жылы Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияға қол қойылды. Теңіздің құқықтық мәртебесіне қатысты көптеген сұрақтар мен алаңдаушылықтар осы конвенция арқылы шешілгенімен, басқалары әлі де қалады. Сыртқы ойыншылардың және жалпы халықаралық қауымдастықтың алаңдаушылығын шешу үшін Каспий теңізімен шектесетін елдер теңіз ресурстарын тұрақты басқару мен сақтауды қамтамасыз ету үшін бірлесіп жұмыс істеуді жалғастыру өте маңызды.

Ресейдің Каспий теңізінің құқықтық мәртебесіне қатысты ұстанымы бәсекелес мүдделер мен алаңдаушылықтардың кең ауқымын көрсетеді. Ресей Каспий теңізі ортақ ресурс ретінде танылуы керек деген идеяны белсенді түрде қолдайды, бірақ бұл ел Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны толықтай қабылдауға тартынуда. Ресейдің аймақтағы энергетикалық мүдделері оның Каспий теңізінің ресурстарына қатысты қақтығыс әлеуетіне қатысты алаңдаушылықтарының негізінде жатыр, бірақ Ресей сонымен бірге бұл мүдделерді аймақтағы тұрақтылық пен ынтымақтастықты сақтау ниетімен теңестіруге тырысты.

Қазақстан, Әзірбайжан және Түркіменстан негізінен Каспий теңізіне тәуелді. Теңіз бұл елдердің саяси, экономикалық және мәдени өсуінің маңызды факторы болды, өйткені ол оларды бүкіл әлеммен байланыстырады. Бұл елдер өздерінің табиғи ресурстарын Еуропа мен Азиядағы сатып алушыларға экспорттауды жеңілдету үшін порттар мен құбырларға инвестиция салды. Бұл елдердегі болашақ өсу мен инновациялар негізінен Каспий теңізіне байланысты болады.

Иранның Каспий маңы ойпатында болуы аймақтағы және әлемдегі күштердің тепе-теңдігі үшін өте маңызды. Каспий бассейні стратегиялық және экономикалық тұрғыдан маңызды аймақ және Иранның бұл жерде болуы бүкіл аймақтың қауіпсіздігі мен тұрақтылығына елеулі әсер етеді. Каспий маңы елдері аймақтың көптеген қиындықтарына қарамастан, экономикалық өсу мен дамудың драйвері ретінде Каспий бассейнінің толық әлеуетін іске асыру үшін бірлесіп жұмыс істеуі қажет.

Каспий теңізінің шартпен белгіленген мәртебесіне қарамастан, украин-ресей қақтығысы кезінде Ресей тарапы теңізді Украинаға қарсы әскери трамплин ретінде белсенді түрде пайдаланады. Ал Каспий елдері, оның ішінде Иран да бұл заң бұзушылыққа араласпайды.

Иран бірегей геосаяси жағдайының арқасында тарихи мүмкіндіктерге ие болып отыр. Оның Каспий теңізіндегі жағалауы оның идеологиялық және экспансионистік тенденциялары, әсіресе Батыста, оның қатал саяси режимін жойып жіберуге жақын болғаннан кейін халықаралық қоғамдастықпен маневр жасау үшін үлкен саяси артықшылықтар мен маңызды сыртқы саяси кеңістікті қамтамасыз етті. Иран Каспий теңізінен өз пайдасын барынша арттыруға тырысты, бірақ ол халықаралық шиеленістерден зардап шекті. діни молдалар. Осылайша, Иран күйреуден уақытша құтылып, келіссөздер арқылы материалдық шығынды стратегиялық табысқа айналдырды деп айта аламыз. Жоғарыдағы жұмыс келесі нәтижелерді тұжырымдауға мүмкіндік береді:

1. Каспий бассейні аймағында 250 триллион текше футтан астам табиғи газдың дәлелденген қоры бар, бұл басқа пайдалы қазбалар мен байлықтарға қосымша. Бұл әлемдік мұнай қорының 16 пайызына тең. Бұл оны әлемдегі ең маңызды және гүлденген аймақтардың қатарына жатқызады. Сонымен қатар, бұл оны соғыс басталуы мүмкін ең тартымды аймақтардың біріне айналдырады.

2. Каспий теңізінің құқықтық мәртебесі мәселесі XX ғасырдың соңғы онжылдығында геосаяси қуат динамикасының өзгеруі нәтижесінде аймақтық саясаттың өзегіне айналды. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін коммунистік доктрина бұдан былай Каспий теңізінің төңірегіндегі жағдайды бұзбайды, бұл барлық қатысушыларды жаңадан бастауға және іргелі сұраққа негізделген жаңа құқықтық базаны іздеуге мәжбүр етті: Каспий жабық теңіз немесе шектелген көл бе? Каспий теңізіне халықаралық су құқығын қолдану мүмкін болмады, сондықтан Каспий теңізінің құқықтық негіздерін анықтау үшін кезеңдерді анықтау процесін итермелеуге тырысқан факторлар тобы

пайда болды. Дегенмен, бұл процесті қиындататын мәселе бар, ол өлшеуге болатын ұқсас жағдайлардың болмауы.

3. Батыстың еуропалық немесе американдық мүдделер көзқарастарының қысымы мен ірі мұнай-газ компанияларының араласуы арасында көп қашықтық болған жоқ; Каспий елдеріне аймақтағы орасан байлықты бөлісу туралы келісімге келу үшін ширек ғасырдан астам уақыт қажет болды.

4. Мемлекеттердің Каспий теңізі бойынша келіссөздердегі ұстанымдарын төмендегідей қорытындылауға болады.

Ресейдің ұстанымы: ортақ сулар, бөлінген түбі: келісімге негізделген мұнай кен орындарына егемендік құқықтар.

- Қазақстанның ұстанымы: Каспий теңіз немесе көл емес: аумақтық суларға, оның ішінде теңіз түбіне қатысты барлық егеменді құқықтарды жүзеге асыру.

- Әзірбайжанның жағдайы: Каспий көлі шектеулі: 1970 жылы КСРО Мұнай өнеркәсібі министрлігі бекіткен әкімшілік облыстар бойынша бөлу принципін қолдану) Түркіменстанның жағдайы: тұрақты өзгеріс: келесі аумақтарды анықтау: 12-ден облыстық 15 теңіз милі, экономикалық аймақ - 35 теңіз милі, қалғаны жалпы сулар.

- Әзірге Иранның ұстанымдары: бірлескен егемендік, Каспий теңізі жабық теңіз, 20 теңіз миліне дейінгі жағалау аймақтарында әрбір елдің егемендік құқықтарын жүзеге асыру, бұл жерде су, түбі және әуедегі абсолютті егемендікпен шектелген. аймақ. іргелес аумақтық теңіз немесе Каспий теңізінің ортасында немесе қақ ортасында, яғни жағалаудағы мемлекеттердің жағалауларынан 40 теңіз милындегі мұхитты барлау және қорғау бойынша бірлескен операция жүргізуге жағалаудағы бес елдің тең құқығы бар.

- Иран бұл аймақтағы негізгі ойыншы және оның маңыздылығы болашақта артуы мүмкін, өйткені оның сапалық артықшылықтары бар, олардың ең маңыздысы орасан зор байлығы мен географиялық орналасуы, оны Каспий мұнайының ең жақсы және ең арзан бағыты етеді. және бүкіл әлем үшін газ, әсіресе ол теңіздің оңтүстік жағалауында мұнай өнеркәсібінің қондырғыларымен жақсы жабдықталған. Оның Таяу Шығыстағы ең үлкен құбыр желісі бар және оны кез келген көрші аймаққа оңай кеңейтуге болады. мемлекет.

– Тегеран Ақтау конференциясында Каспий теңіз емес, көл деген пікірінен бас тартқанындай, бұрын Каспийге деген тарихи құқықтарынан «күштеп» бас тартты. Ақтау конференциясының сәтті өтуіне, оның үстем державаға айналуына бәс тіккен Ресей одақтасының саясаты мен жоспарына кедергі келтірмеу, сол арқылы өзінің президенті В.Путиннің ел ішіндегі және сыртындағы ықпалын күшейту үшін. Келісімнің маңыздылығы оның тікелей нәтижелеріне байланысты емес, қазір экономикалық тұрғыдан іс жүзінде көрінбейтін, ол іс жүзінде орындалған әрекетті заңдастыру болып табылады, бірақ іс-шараның маңыздылығы ағымдағы жағдайды заңдастыру және жою фактісі болып табылады. шиеленіс ошағы жағдайды тартыс нүктесінен бес елдің жақындасуы мен конгломерация нүктесіне айналдырды. Ирандықтар

ірі елдердің ортақ экономикалық пайдасы оларға қарсы кез келген әскери шабуылдың алдын алуда атқаратын рөлге бәс тігуде, ал ирандықтар аймақтағы негізгі ойыншылардың (Ресей, АҚШ, Еуропа елдері) ең маңызды мақсаттары деп санайды. Одақ, Қытай) экспорттық бағыттар мен мұнай және газ құбырларын бақылау болып табылады, сондықтан Тегеран, Батыс және тіпті Сауд Арабиясы арасындағы Иранның ядролық бағдарламасына қатысты келіспеушіліктерге қарамастан, аймақтағы кез келген шиеленіс Иранмен шектесетін барлық осы елдерге әсер етеді. Иран, Түркіменстан мен Әзірбайжан сияқты, әсіресе Еуропаға газ құбырлары арқылы.

Иран әлсіз экономика, ішкі саяси күйзеліс, коронавирус (COVID-19) індетінің салдары және елдің Сирия мен Ирак сияқты елдердегі шексіз және босқа көрінетін шытырман оқиғалары сияқты көптеген қиындықтармен бетпе-бет келеді. Әзірге Тегеран Оңтүстік Кавказда үш онжылдық бойына қол жеткізген тұрақтылық қалай болса да сақталуы керек. 2020 жылдың 27 қыркүйегінде Әзірбайжан мен Армения шекарасында әскери қақтығыстар орын алып, 45 күнге созылған кең ауқымды шартты соғысты тудырды.

Иран бұл шайқаста үш негізгі себеп бойынша үлкен жеңіліске ұшырады:

Біріншіден, әзірбайжандар Ирандағы екінші үлкен этникалық топты құрайды. Тәртіпсіздік кезінде этникалық әзірбайжандар әлеуметтік желілер мен көшедегі наразылықтар арқылы Бакуге қолдау білдірді. Иран үкіметі дағдарыс кезінде бейтарап көрінуге тырысқанымен, Әзірбайжанды жақтайтын осындай бірнеше шерулерді басып тастады. Иранның солтүстігіндегі әзірбайжандық азшылық әрқашан көбірек бостандық пен тәуелсіздікті жақтап келеді. Бұл әлі тәуелсіздікке кең шақыру ретінде көрінбесе де, Иранның басқарушы элитасының кейбір өкілдерінің алаңдаушылығын тудырды.

Екіншіден, Иран Әзербайжанмен солтүстік шекарасын қалпына келтіруі керек, бұл уақытты, ресурстарды және тіпті әскерді де қажет етеді. Бұл Иранның Парсы шығанағы немесе Сирия сияқты басқа аймақтарға аз көңіл бөлетінін білдіруі мүмкін. 1994 жылдан бері Армения Әзірбайжан мен Иран шекарасындағы аумақты басып алды. Баку Әзірбайжанмен шекарада бақылауды қалпына келтіріп, екі ел арасында қауіпсіздіктің жаңа динамикасын орнатты. Сондай-ақ Тегерандағы көптеген адамдар ел шекарасынан 100 шақырым жерде орналасқан ресейлік бітімгершілікке қарсы тұруы мүмкін.

Соңғы жылдардағы қарым-қатынастардың жақсарғанына қарамастан, Ресей мен Иран тарихта аймақтық бәсекелес болып келеді. Иранның қосымша әскери күштері елдің солтүстік шекарасына орналастырылды. Ақырында, Әзірбайжан Иранмен достық қарым-қатынасты сақтауға бар күш-жігерін салды, өйткені оның Иран, Армения және Түркия арасында орналасқан Нахчыван автономиялық аумағы Иранның әуе кеңістігі мен аумағы арқылы жеткізіледі. Нахичеванға табиғи газ жеткізілімдері Әзірбайжан транзиттік құқықтары мен энергиясы үшін сүйенген Иранан келді. Жақында жасалған бейбіт келісім аясында Әзірбайжанның Нахичеванға тікелей жүк жеткізуін жеңілдету үшін Армения өз аумағы

арқылы дәліз ашты. Түркияның осы жылдың басында жасаған мәлімдемесінің арқасында Нахчыван да жаңа қуат көзіне ие болды. Баку Иранның маңыздылығының төмендеуіне байланысты екіжақты қарым-қатынастардың динамикасы өз пайдасына өзгереді деп күтуі керек.